

УДК 343.618

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-3.10>

Ю. О. Лісіцина, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

В. І. Василенко, інспектор сектору превенції патрульної поліції Львівського районного управління поліції

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗДІЙСНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ АНАТОМІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ЛЮДИНИ

Бурхливий розвиток науки та техніки створив у ХХ ст. унікальну можливість досліджувати та використовувати новітні методи лікування людського організму. Однією з таких стала можливість трансплантації анатомічних матеріалів людині. Застосування такого методу лікування, без сумніву, відкрило нові можливості для продовження життя людей шляхом заміни уражених анатомічних матеріалів. Зі стрімким розвитком трансплантології в Україні й у світі, великою кількістю пацієнтів, що потребують пересадки анатомічних матеріалів, збільшився попит на анатомічні матеріали людини. Це сприяло виникненню і росту незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини, встановити реальні масштаби якої досить нелегко, враховуючи латентний характер проблеми та велику кількість учасників такої злочинної діяльності.

У статті проаналізовано наявні та подано власні підходи до основних детермінантів незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини. З метою розроблення ефективного механізму запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини запропоновано такі детермінанти, які впливають на вчинення такого кримінального правопорушення: чинники індивідуального рівня, що діють на рівні моральних якостей осіб, психологічних особливостей осіб, котрі беруть участь у незаконній торгівлі анатомічними матеріалами; детермінанти, що існують у державі та впливають на вчинення такого злочину на її території. До детермінантів цього рівня слід віднести низку груп таких чинників, як: соціально-економічні; організаційно-управлінські; соціально-політичні; соціально-культурні та ін.; детермінанти глобального рівня, що формуються за межами України, проте впливають на стан незаконної торгівлі анатомічними матеріалами в Україні.

Ключові слова: детермінанти; трансплантація; торгівля; анатомічні матеріали.

Yu. O. Lisitsyna, V. I. Vasylenko. Determinants of illegal trafficking in human anatomical materials

The rapid development of science and technology in the 20th century has created a unique opportunity to examine and use the latest methods of the human body treatment. The possibility of anatomical materials transplantation to humans is one of them. The use of this method of treatment, no doubt, opened up new opportunities to prolong people's lives by replacing the affected anatomical materials. The demand for human anatomical materials is increased due to the rapid development of transplantation both in Ukraine and in the world, as well as a large number of patients in need of anatomical materials transplantation. This contributed to the emergence and growth of illegal trade in human anatomical materials. It is not easy to establish the real scale of illegal trafficking in anatomical materials, the nature and methods of such criminal activity, taking into consideration the latent nature of this problem and the large number of participants in such criminal activity.

The article deals with the existing and the authors' approaches to the main determinants of illegal trafficking in human anatomical materials.

In order to develop an effective mechanism to prevent illegal trafficking in human anatomical materials, the following determinants are proposed. They affect the commission of such a criminal offense: factors of the individual level that act on the moral qualities and psychological characteristics of persons involved in illegal trafficking in anatomical materials; determinants that exist in the state and affect the commission of such a crime on its territory. The determinants existing at this level include a number of groups of the following factors: socio-economic; organizational and managerial (shortcomings in the work of competent law enforcement agencies and shortcomings in the health care system); socio-political; socio-cultural, etc.; determinants of the global level, which are formed outside Ukraine, but affect the state of illegal trafficking in anatomical materials in Ukraine.

Key words: determinants; transplantation; trafficking; anatomical materials.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток науки та техніки створив у ХХ ст. унікальну можливість досліджувати та використовувати новітні методи лікування людського організму. Однією з таких стала можливість трансплантації анатомічних матеріалів людині. Застосування такого методу лікування, без сумніву, відкрило нові можливості для продовження життя людей шляхом заміни уражених анатомічних матеріалів. Зі стрімким розвитком трансплантології в Україні й у світі, великою кількістю пацієнтів, що потребують пересадки анатомічних матеріалів, збільшився попит на анатомічні матеріали людини. Це сприяло виникненню і росту незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини.

© Ю. О. Лісіцина, В. І. Василенко, 2021

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових розвідок і публікацій, присвячених питанням незаконних дій у сфері торгівлі анатомічними матеріалами людини, належать науковцям у галузі кримінального права та криминології, серед яких слід виокремити С.В. Гринчака, Л.В. Дорош, О.В. Ілляшека, А.В. Мусієнка, Г.В. Чеботарьову.

Мета статті – встановити причини й умови здійснення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини.

Виклад основного матеріалу. Методологічною базою дослідження детермінант незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини є діалектичний матеріалізм, який ґрунтується на засадах: причинності – як одного з різновидів зв'язків; діалектичної суперечливості – джерелі розвитку соціальних систем; соціального детермінізму, що визначає взаємозумовленість явищ; залежності між явищами [1, с. 107].

А.В. Мусієнко, досліджуючи детермінанти, які сприяють вчиненню злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, дійшов висновку про те, що основні чинники існують у сфері медичного обслуговування та визначаються рівнем розвитку трансплантології, недоліками її правового регулювання та матеріального забезпечення. Автор виділяє дві групи чинників таких кримінальних правопорушень: 1) загальні – чинники, які однаково впливають на злочинність будь-якого виду (політичне, соціально-економічне становище у державі; безробіття; низький рівень життя, низька оплата праці; прогалини у правовому регулюванні тощо); 2) спеціальні – ті, що головним чином впливають на існування злочинності у сфері незаконної трансплантації – організація медичного обслуговування; недостатній контроль за діяльністю медичних закладів; вікнина поведінка жертв; недоліки правового виховання [2, с. 10–11].

Запропоновані А.В. Мусієнком спеціальні чинники, з одного боку, вказують на недоліки у медичній сфері, проте мають дуже широкий характер і вказують на сферу, де вчиняються незаконні дії із трансплантації, проте не можуть ототожнюватися із чинниками такої незаконної діяльності.

А.В. Ілляшенко класифікує детермінанти незаконної торгівлі анатомічних матеріалів людини залежно від характеру і змісту криміногенних чинників на внутрішні та зовнішні. Не описуючи зовнішніх чинників, автор наводить детальну характеристику внутрішніх (економічних, політичних, моральних, психологічних), зазначаючи, що до *соціально-економічних детермінантів* належать: спад рівня життя у країні; безробіття та відсутність стабільного заробітку; прогалини у медичній сфері; відсутність кримінальної відповідальності за пропозицію або продаж власних анатомічних матеріалів; наявність неблагополучних сімей; збільшення кількості безпритульних серед неповнолітніх і кількості людей, які дотримуються асоціального способу життя. *Політичними детермінантами* є: збільшення півня злочинності за рахунок політичних подій, які відбуваються на сході країни; мізерне державне фінансування програм із трансплантації; недоліки в діяльності медичних установ; відсутність програми заохочення щодо посмертного пожертвування своїх органів; відсутність достатньої кількості анатомічних матеріалів за наявності в державі презумпції незгоди; прогалини в національному законодавстві, що регулює порядок обігу трупних анатомічних матеріалів. *Детермінанти організаційного та нормативного характеру*: відсутність функціонуючої інформаційної системи трансплантації; відсутність банку анатомічних матеріалів; відсутність інформаційного та транспортного забезпечення між центрами, які проводять операції із трансплантації. *Морально-психологічними детермінантами* є: збільшення в суспільстві жорстокості й агресії; відсутність належних заходів, які би сприяли вихованню молоді; корупція державних установ; малий розвиток у суспільстві принципу гуманізму та бажаня пожертвування власних анатомічних матеріалів [3, с. 9–10].

Досліджуючи основні детермінанти, які визначають особливості вчинення злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, В.Н. Кудрявцев виділяє такі фактори, як: незадовільний рівень життя населення, безробіття, мала заробітна плата, стипендії та інші соціальні виплати; розвиток трансплантаційного туризму, коли пошук донора проводиться у країнах із низькою економікою, а сама трансплантація проводиться у країнах, де законодавство щодо порядку проведення трансплантації є досить полегшеним (у Туреччині, Індії, Філіппінах); відсутність достатньої кількості донорського матеріалу; наявність із боку заможних реципієнтів, котрі не бажають очікувати у встановленому законом порядку черги на анатомічні матеріали, пропозиції щодо купівлі відповідного анатомічного матеріалу; недостатня кількість медичних закладів, які можуть реалізовувати діяльність із трансплантації; збільшення кількості безпритульних, осіб, що мають різні залежності [4, с. 97].

Враховуючи чинники, запропоновані науковцями, які досліджували проблеми злочинів у сфері незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини, пропонуємо з метою розробки ефективного механізму запобігання незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини за основу брати детермінанти, що впливають на вчинення такого кримінального правопорушення:

1) чинники індивідуального рівня – детермінанти, які діють на рівні моральних якостей осіб, психологічних особливостей осіб, котрі беруть участь у незаконній торгівлі анатомічними матеріалами;

2) детермінанти, що існують у державі та впливають на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України на її території;

3) детермінанти глобального рівня, які формуються за межами держави, проте впливають на стан незаконної торгівлі анатомічними матеріалами в Україні.

Головними детермінантами, що впливають на вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини, на індивідуальному рівні є: низький рівень культури, відсутність у населення розуміння поняття пожертвування анатомічних матеріалів і розуміння про сутність донорства – дар власних анатомічних матеріалів; відсутність програми по пропаганді трупного донорства, відсутність в населення відповідної інформації про можливість внести свої дані в Єдину державну інформаційну систему трансплантації та дати згоду на вилучення анатомічних матеріалів після своєї смерті, брак знань у питаннях правового регулювання трансплантації, питань презумпції незгоди; бажання одержати швидкі гроші, небажання працювати за заробітну плату призводять до появи в мережі Інтернет пропозицій про продаж власних анатомічних матеріалів від потенційних донорів, які не бояться кримінальної відповідальності, оскільки в Україні відсутня практика притягнення до відповідальності донорів, котрі беруть участь у незаконній торгівлі анатомічними матеріалами; бажання збагатитися спонукає лікарів, судово-медичних експертів, патологоанатомів порушувати кодекс етики лікаря та співпрацювати зі злочинними організаціями у сфері незаконної трансплантації, беручи участь у незаконній діяльності або своїми діями сприяючи такій.

В Україні відсутня роз'яснювальна робота, немає соціальної реклами, яка би доносила до населення інформацію, що анатомічні матеріали вилучаються у людини лише після констатації смерті мозку, а інакше такі діяння є суспільно-небезпечним злочином. В окремих державах Європи, наприклад, Іспанії, у пропаганді трупного донорства активну участь бере католицька церква, яка закликає прихожан пожертвувати свої анатомічні матеріали після смерті або дати згоду на вилучення анатомічних матеріалів від померлого родича, оскільки такий вчинок є доброю справою для порятунку життя іншої людини [5].

Що стосується детермінантів на рівні держави, то до їх переліку можна віднести такі чинники, як: соціально-економічні; організаційно-управлінські; соціально-політичні; соціально-культурні та ін.

До соціально-економічних чинників, які впливають на існування незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини, можна назвати: відсутність працевлаштування; недостатню заробітну плату, яка не може забезпечити мінімальних потреб людини; збільшення кількості осіб-переселенців, змушених відмовитися від усталеного способу життя; невпинне зростання цін, відсутність підвищення заробітної плати; фінансову кризу; значне підвищення цін на комунальні послуги, що не покриваються мінімальною заробітною платою, скорочення категорій осіб, які мали право на пільги; відсутність хорошої фінансової підтримки програми трансплантації.

До політичних детермінант незаконної торгівлі анатомічних матеріалів людини можна віднести: корупцію та перерозподіл влади; збільшення прірви між представниками влади та простим населенням; недовіру до нової влади та зневіру у поліпшення становища країни; збільшення рівня злочинності та нелегальної зброї у зв'язку з військовими діями на Сході України; недоліки кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Зокрема, після внесених у 2018 р. змін до ч. 1 ст. 143 КК України кримінально-караними стали лише порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації, які поширюються лише на прижиттєве донорство. Кримінально-правова охорона посмертного донорства фактично залишилася поза кримінально-правовою охороною. Такі зміни та безкарність порушень у сфері посмертного донорства, наприклад, вилучення анатомічних матеріалів без прижиттєвої згоди особи або згоди її близьких родичів, може призвести до зростання незаконної торгівлі трупними анатомічними матеріалами.

Організаційно-управлінські детермінанти незаконної торгівлі анатомічних матеріалів людини включають недоліки в роботі компетентних правоохоронних органів і недоліки роботи системи охорони здоров'я. Так, до недоліків роботи компетентних правоохоронних органів можна віднести: недоліки роботи щодо контролю за незаконною торгівлі анатомічних матеріалів; відсутність заходів щодо профілактики такого злочину; розкриття не всієї злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів, а лише окремих її епізодів; відсутність належної співпраці між різними правоохоронними та іншими державними органами.

До недоліків у системі охорони здоров'я, які впливають на вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, можна віднести: корупцію в медичних установах; можливість проведення трансплантацій не лише у визначених державних закладах охорони здоров'я, а й у приватних медичних закладах, котрі мають відповідну ліцензію на право зайняття такою діяльністю; відсутність спеціалізованих центрів трансплантології, які би мали належне фінансове забезпечення, новітню інфраструктуру та кваліфікованих спеціалістів; наявність Єдиної державної інформаційної системи трансплантації лише на папері (новий Закон України, який регулює порядок трансплантації, було прийнято у 2018 р., проте зазначеної інформаційної системи досі не створено); відсутність за сучасної презумпції незгоди картки донора, що полегшила би процедуру одержання згоди на посмертне донорство; відсутність заохочувальної програми для осіб, котрі бажають стати донорами після своєї смерті.

До соціально-культурних чинників, які впливають на вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами, належать: скорочення державного фінансування програм освітньо-культурного розвитку населення; зростання насильства та жорстокості; деформація у населення усталених поглядів і цінностей.

Що ж стосується детермінантів на глобальному рівні, то до них можна віднести:

– брак анатомічних матеріалів. Світова потреба у трансплантації анатомічних матеріалів щороку зростає на 15%, натомість задовольняється лише 5–6%. Водночас 1/5 реципієнтів, котрі потребують пересадки анатомічного матеріалу, помирають, так і не дочекавшись трансплантації, натомість сьогодні не менше 150 тисяч людей в економічно розвинених країнах чекають на проведення такої операції [6]. За даними американської організації Organs Watch, яка стежить за глобальною торгівлею анатомічними матеріалами, основними країнами, що забезпечують потребу в анатомічних матеріалах, є Ізраїль, Австралія, Саудівська Аравія, Канада, Оман, Японія. Таким чином, відсутність достатньої кількості анатомічних матеріалів призвела до створення чорного ринку анатомічних матеріалів і до міжнародного розвитку такої сфери злочинної діяльності;

– надприбутковість такого виду злочинної діяльності. Так, на першому регіональному конгресі із проблем торгівлі людьми, що відбувся у Гватемалі, міжнародні експерти оцінили чорний ринок незаконної трансплантації у 600 млн доларів США. Розцінки на чорному ринку органів досить різні. Наприклад, вартість нирки становить від 50 до 150 тис. доларів США, тоді як донор, який продає власний анатомічний матеріал, отримує всього лише від 5 до 20 тис. доларів США. Частина печінки коштує вдвічі менше, а частина рогівки оцінюється у 10 разів дешевше за ціну нирки [7]. За даними німецької газети «Шпигель», Україна впродовж багатьох років є основним постачальником біоматеріалу (анатомічних частин трупа) за кордон. Насамперед залишки трупів постачають до німецької компанії «Тутоген», де із людських кісток і тканин роблять біоімпланти, які вживлюють хворим. Розцінки на такі людські рештки різні: мозкова оболонка коштує 9,70 євро, череп – 32,20 євро за штуку, гортань – 14,30 євро; плечова і стегнова кістки – 43 євро, сухожилля на стегні – 18,90 євро. Натомість анатомічні органи трупа коштують у сотні рази більше: так, серце оцінюють у 119 тис. доларів США, печінку – 157 тис. доларів США за кордоном і 60 тис. доларів США в Україні. Крім того, на чорному ринку продають і шкіру трупа для пересадки: така операція коштує 10 доларів за 1,8 м² [8];

– використання відмінностей нормативного регулювання порядку трансплантації у світі та співпраця з країнами, у яких права людини майже не дотримуються. Використовуючи недоліки та відмінності у законодавстві, яке регулює порядок проведення трансплантації анатомічних матеріалів людини, злочинні організації розвивають трансплантаційний туризм і привозять потенційних донорів і реципієнтів у країни, де порядок проведення трансплантацій суворо не регламентується, де відсутній нагляд за такою діяльністю, а права донора фактично не гарантуються законодавством. Як зазначає міжнародна спільнота, більшість усіх злочинів, пов'язаних із пригніченням людей на планеті, відбуваються в Індії, Китаї, Пакистані, Бангладеш та Узбекистані. На Близькому Сході й у Південно-Східній Азії міжнародні анклави, що займаються незаконною пересадкою анатомічних матеріалів, зазвичай підшукують і більшість донорів для трансплантації. Так, низка правозахисних організацій звинуватили КНР у переслідуванні adeptів течії «Фалуньгун». Із 2001 р. були оприлюднені звіти та публікації у ЗМІ про те, що до в'язниці без суду і слідства були кинуті сотні тисяч послідовників вчення, де вони піддавалися тортурам і вбивствам, а перед застосуванням тортур відбувалося вилучення анатомічних матеріалів. Ситуація з об'ємами донорських анатомічних матеріалів у Піднебесній насторожує правову спільноту по всьому світу. Китай є країною, в якій найменша черга очікування донорського анатомічного матеріалу (іноді такий строк не перевищує два тижні). У 2006 р. влада країни оголосила, що використовує для трансплантології органи ув'язнених, до яких застосовувалася смертна кара (така практика в Китаї існує з 1984 р.) [7];

– наявність війн і збройних конфліктів. Досить часто «постачальники» анатомічних матеріалів шукають донорів у районах, де відбуваються війни, збройні конфлікти, оскільки в таких «гарячих точках» облік людських життів не ведеться. За даними сайту ООН, до 20% казни ІДІЛ поповнюється за рахунок торгівлі людьми. За підрахунками, лише у 2014 р. терористи заробили від 35 до 45 млн доларів США на кіднепінгу – і йдеться лише про небагатьох осіб, що були викуплені у злочинної організації. Що ж до інших заручників, то їх відправляють на тяжкі роботи, жінок використовують як валюту, якою бойовики розраховуються між собою, а також віддають як донорів «чорним трансплантологам» [7];

– відкритість кордонів, спрощення порядку для подорожування. Після запровадження спрощеного порядку для перетину кордонів торговці анатомічними матеріалами можуть вільно використовувати території різних країн для пошуку донорів, перевезення їх через держави-транзитери до країн призначення. Потенційні донори їдуть у країни призначення, де буде відбуватися незаконна трансплантація, під виглядом туристів або як нелегальні мігранти. Таким чином, відкритість кордонів, спрощеність міжнародних перевезень призвели до нелегальної міграції та вплинули на розвиток незаконної торгівлі анатомічними матеріалами.

Нерідко з метою маскування незаконної трансплантації та такої її частини, як незаконна торгівля анатомічними матеріалами, потенційний донор укладає фіктивний шлюб із майбутнім реципієнтом і виїжджає за кордон за викликом новоспеченого чоловіка чи дружини, де в офіційних центрах трансплантології до них застосовується прижиттєве родинне донорство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті проаналізовано наявні та подано власні підходи до основних детермінантів незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини.

У структурі детермінантів незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини пропонується виділити такі рівні чинників: чинники індивідуального рівня; детермінанти, що існують у державі та впливають на вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами у межах країни; детермінанти глобального рівня.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі глобальних чинників незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини та розробленні заходів із запобігання такому суспільно небезпечному діянню.

Список використаних джерел:

1. Кальман О.Т. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми. Харків : Гімназія. 352 с.
2. Мусієнко А.В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів або тканин людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.
3. Ілляшенко О.В. Запобігання незаконній торгівлі органами і тканинами людини в Україні та інших європейських країнах (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.
4. Кудрявцев В.Н. Причины преступности в России: криминологический анализ. Москва : Норма, 2006. 112 с.
5. У людей искаженное представление о трупном донорстве. URL: https://m.lenta.ru/articles/2016/03/13/gotie/am/?amp_js_v=aoh=15821142132117&csi=18referrer=https%3A%2F%2Fwww.goo (дата звернення: 28.04.2021).
6. Сучасна трансплантологія: проблеми та виклики. URL: <http://lookwhatshere.blogspot.com/2008/04/blog-post.html?m=1> (дата звернення: 28.04.2021).
7. Лезть не в свое тело: как устроен мировой трафик «черной» трансплантологии. URL: https://izru.cdn.amproject.org/v/s/iz.ru/export/google/amp/854493?amp_js_v=a3& (дата звернення: 28.04.2021).
8. Сколько стоит человек после смерти. URL: <http://www.bagnet.org/news/inveatigations/152367/> (дата звернення: 28.04.2021).